

אורי, בן־אליעזר (2019). **מלחמה במקום שלום – מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל**. בן שמן: מודן, 686 עמודים.

ד"ר עפרה בן ישי

ספרו עב הכרס של אורי בן־אליעזר **מלחמה במקום שלום - מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל**, אף שאינו מעיד כך על עצמו, הוא הכרך החותם את הטרילוגיה, פרי יצירתו ארוכת השנים, המוקדשת לפענוח זיקת הגומלין בין המלחמה ובין החברה בישראל, והבנת תפקידה של זיקה זאת בעיצוב דמותה של ישראל מימי טרום היווסדה ועד עשוריה הראשונים של המאה ה־21. את הספר הנוכחי יש לקרוא אפוא כטקסט החותם את האפוס בן שלוש המסות רחבות ההיקף שהופיע החל ב־1995, עם פרסום ספרו הראשון של בן־אליעזר **דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1936-1956**, עבור דרך הופעת ספרו השני ב־2012 **מלחמותיה החדשות של ישראל - הסבר סוציולוגי־היסטורי וכלה בספר הנוכחי**, המלווה את הסוגייה עד ימינו.

שלושת נדבכי הספר (חלק א' העוסק בשורשי הסכסוך האתנר־לאומי; חלק ב' העוסק במלחמות הקונוונציונליות ממלחמת סיני ועד מלחמת לבנון הראשונה; וחלק ג' העוסק במלחמות החדשות, מהאנתפאדה הראשונה ועד המבצעים הצבאיים ברצועת עזה בעשור הראשון של המאה ה־21) עוקבים באותו הסדר הכרונולוגי את ספריו הקודמים, מעמיקים את תובנותיהם ורוקמים את שלושתם לאבני דרך בסיפור שלם אחד - הבחירה הלאומית בכוח הזרוע.

ראש וראשון, יש להסיר את הכובע בפני המחבר, שלא הסתפק בזיהוי החסר (הלקונה) בסוציולוגיה הישראלית שאותה כינה "סוציולוגיה של אי־מלחמה" (בן־אליעזר, 2017), אלא הקדיש בדבקות את שליחותו האקדמית למאמץ עקבי למלא חסר זה, ולניסיון לפענח את משמעותו. עם זאת, בפולמוס הארוך המתקיים בין הסוציולוגים בנוגע לשליחותה הציבורית של הדיסציפלינה ותרומתה לעיצוב המציאות החברתית (Burawoy, 2005; Levy, 2015), נראה כי בן־אליעזר פורע בספר הנוכחי את השטר רק באופן חלקי. הספר מגיש לקוראיו ניתוח סוציולוגי חריף, נטול סלחנות, התובע מן הקוראים חשיבה נוקבת על דרכה רווית המלחמות של ישראל ובעיקר על עתידה. מכאן נובעת חשיבותו הרבה של הספר וחיוניות קריאתו מחד גיסא. ואולם הגחמה התרבותית־היסטורית, תלוית הנתיב (path dependence) שהוא פורש בפנינו, אינה מציעה תקווה רבה לקוראים מאידך גיסא. בתום הקריאה, ובוודאי בפרק הסיכום הפסימי, נותרים הקוראים באווירת נכאים ואף בתחושה עזה של חוסר אונים, נוכח קביעתו הנחרצת,

רואה השחורות של המחבר כי "אין כל חדש" (ע' 11) ביחס לסיכוי שהבחירה הישראלית במלחמה תוחלף בעתיד הנראה לעין, בהעדפת השלום (ע' 605).

הכרך הנוכחי, המחזיק למעלה מ-600 עמודים וכולל סקירה מרשימה של מקורות ומספר מרשים לא פחות של הערות והפניות, מלמד כי הושקע מאמץ אדיר לחתום את האפוס הזה ולהנציח אותו על מדף הספרים הישראלי כתייעוד אלטרנטיבי של מורשת תולדות המדינה. דפיו מבקשים לנעוץ בתודעה הציבורית תובנה אחרת, לעומתית וקוראת תיגר על נתיבי התפתחות המדינה וצמיחת החברה הישראלית, ככאלה שהוכוונו בעיקר באמצעות הבחירה הבלתי רציונלית, החוזרת ונשנית, במלחמה. התשוקה להטמיע תובנה זאת בתודעה הציבורית כה נוכחת בספר, כה דומיננטית ושתלטנית, שאף אם פה ושם היא מסויגת קלות לצורך הדיוק האקדמי, אין היא מותירה מקום להסבר אחר בלתי או לצידה. מכאן כוחה העצום, אך גם מקור חולשתה.

הוכחת צדקתה הבלעדית של הפרשנות המוצעת תובעת ראיות אינספור, סיפורים לרוב, התפלמסות עם בעלי מחלוקת עלומים, עדויות ואפיזודות, הנעות מן השוליות ביותר, דוגמת פרסום מאמר בעיתון אזוטרי בתנועת נוער ("מחנות העולים") ועד לאירועים מכווננים בהיסטוריה הלאומית - כולם נאספים ומוכלים בחיקה של הפרשנות המוצעת, לעיתים באופן חלק יותר, לעתים באופן מאולץ למדי. כל אלה מגויסים כדי למנוע צל צילה של ספקנות שאינה עולה בקנה אחד עם הפרשנות הכולית.

על פניו, ההסבר התרבותי שמבקש בן־אליעזר להעניק להתהוותו של קשר גורדי בין הבחירה הלא רציונלית במלחמה ובין אופיין של החברה והמדינה בישראל, מצדיק לכאורה את בחירתו זו; הסקירה המפורטת מיטיבה להראות כיצד "הלאומיות המיליטריסטית" - מושג המפתח בספר - חלחלה ונשזרה במציאות חיינו כפרטים, כמדינה וכאומה מן היום־יום הפשוט והטריוויאלי ועד להכרעות הלאומיות. ואולם אם נמנים כמוני על חוג קוראיה הנאמנים של כתיבתו של בן־אליעזר במהלך השנים, שלב ההוכחה הדקדקני הזה, הנשזר במהלך כל הספר כמעין כתב קטרוג ארוך, הוא מייגע מעט, ולא בטוח שתורם למטרת העל שלו. אין בספר כמעט כל גילוי של עובדות, חדשות או נצורות שלא עובדו בספריו ובמאמריו הקודמים, או שאינן מוכרות או ידועות למיליה המתעניין בתחום. יתרה מכך, סגנון הכתיבה, המזכיר הצגת ראיות מפלילות במשפט, מזמין, כפי שאכן עשו חלק ממבקריו של הספר (רז, 2019), חיפוש מתנגח אחר הוכחות נגד. מטבע הדברים, פרשנות תמיד תותיר אחריה שוליים שלא יצייתו לתובנותיה.

הכרה בכך שהמציאות בכלל וזו החברתית בפרט, אינה כופפת עצמה בפני הסבר אחד דטרמיניסטי, מחייבת הזמנה פתוחה יותר לדיאלוג ולפולמוס עם הקוראים וביניהם, מותירה מקום לפרשנויות נוספות, מותרת מראש על מאמץ סיזיפי לסגור את כל הפרצות ומשלימה עם קיומן. סגנון משוחרר ופחות הרמטי, אפשר שהיה אף מקדם תשובה לשאלת השאלות המרחפת

מעל דפי הספר כולם ונותרת ללא מענה - האם אפשר לדעת המחבר, שהבחירה הלאומית במלחמה, על השלכותיה העגומות, תשתנה אי פעם?

בן-אליעזר פוטר עצמו מהתמודדות עם אתגר זה. הספר, שנפתח בהעמדת הנגדה חדה בין שירו של המשורר יעקב כהן, שיר שהפך לימים המנונה של אידאולוגיית ברית הבריונים, ובין ציטוט מדבריו של משה שרת המבקש אחר השלום, מסתיים בדיוק בנקודה שבה התחיל - הוא אינו משלים את המהלך ואינו מצביע על שום דרך בה יומר הטקסט הראשון, שוחר המלחמה, בזה השני העורג לשלום. לא ההסבר התרבותי שמאמץ הספר מצד אחד, ולא התאוריות המודרניות ביחס לזיקה ההדוקה בין מדינה חברה, לאומיות ומלחמה, בעזרתן המחבר מנסה למסגר את הלאומיות הציונית מצד אחר, נושאות עימן בשורת תשובה.

אם נבקש לנוכח הבנות אלה לאפיין את הסוגה שאליה שייך הספר, נראה כי הוא מצוי בקו תפר בין טקסט אקדמי ובין מסה פוליטית-אישית. מלכתחילה, עצם הבחירה לכתוב אותו בשפה העברית מעידה על נטיית ליבו של המחבר "לדבר" אל הקהל הישראלי דובר העברית. אומנם הספר נפתח בסקירה תיאורטית נרחבת למדי, שתכליתה למקם את תרומתו הייחודית של הניתוח התרבותי בהשוואה לתיאוריות אחרות העוסקות במלחמה ובהיווצרות הלאומיות והמיליטריזם, אך זהותו החצויה של הספר ניכרת במשך מרבית פרקיו. ראשית, פרקיו התיאורטיים (פרק המבוא ופרק א' - לאומיות, מיליטריזם ומלחמה) מקיפים אומנם, אך לעיתים בסיסיים ומזכירים ספר לימוד עבור קוראים חדשים בתחום. שנית, זהותו החצויה ניכרת גם בתנודתיות בין דבקות בכללי הפרשנות המדעית ובין שימוש בפרשנות חופשית, ולעיתים אף בליווי ז'רגון עיתונאי עממי. אלה ניכרים למשל בנימות הלעג שהכותב מבטא כלפי השימוש המופרז בכוח הננקט עלידי מדינת ישראל וצבאה בהזדמנויות שונות.

לדוגמה, בהתייחסו לירי צלפים על מפגינים פלסטינים בגדר, שואל המחבר בציניות: "הגניוס היהודי לא מצא פתרונות אחרים?" (ע' 12). נטייה זאת משתקפת גם בחלוקה הפשטנית מדי של שדרת המנהיגות האינטלקטואלית, הפוליטית והצבאית של ישראל לשתי קבוצות: אלה שיורים וחוגגים, ואלה שיורים ובוכים (עמ' 245, 306), או בצורך להפנות האשמה מרומזת כלפי העיתונאי, לימים האב השכול נחום פונדק, כי קיימת זיקה בין עמדותיו בנוגע ל"פנטזיה הערבית" ובין מחיר הדם ששולם (ע' 310). גם קביעות נוספות בספר משקפות לעיתים גלישה לסגנון כמו עיתונאי, למשל, באפיונים המוצעים בשאלה מי מהרמטכ"לים היה פוליטי יותר מאחרים (ע' 523).

שלישית, הזהות החצויה ניכרת גם בניסיון לתפוס את המרובה. כבר התייחסתי לעיל לעומס האירועים המנותחים, ולא אחזור על כך, אך כיוון זה ניכר גם בהצבעה על מטרות הספר ותכליתו. במבוא לספר מונה המחבר את האתגרים שלהם מיועד הספר לתת מענה, ואלה רבים

מאוד ונעים בחוסר עקיבות מן המיקרו אל המקרו. למשל, הספר מבקש לתת מענה גם לאופן שבו מוגדר הטרור, גם לסוגיית הפער במספרי הנפגעים בקרב שני הצדדים לסכסוך, גם לסוגיות מוסריות כבדות כמו טיהור אתני, ואף לסוגיות פוליטיות וחברתיות פנימיות שהסכסוך נמצא בזיקה עימן. המכנה המשותף לכל אלה בעיני המחבר הוא ההנעה האידאולוגית הלאומית המיליטריסטית המסבירה אותם, ומבחינת זאת אי אפשר לומר שהדיון בהם נטול היגיון. ואולם הניסיון לתפוס את המרובה פוגע במיקוד ובעיגון הניתוח בהקשר היסטורי וחברתי.

הפרשנות ממעיטה בחשיבותו של ההקשר הקונקרטי, שכן לדידה מאפייניה של האידאולוגיה הלאומיות המיליטריסטית תקפים מעבר לכל הקשר. זאת גם הסיבה מדוע שינויים וסתירות שחלו במפלס הלאומיות המיליטריסטית (אם להשאיל מן המושג מפלס המיליטריזם) (לוי, 2010) - בין אם סתירות ושינויים שהופיעו במהלך השנים בעמדותיהם של מנהיגים לאומיים מסוימים, כמו דוד בן-גוריון, מנחם בגין, שמעון פרס, יצחק רבין, אהוד ברק ואחרים ביחס למלחמה ולשלום, ובין אם שינויים ששיקפו אירועים דרמטיים כמו הסכם השלום עם מצרים וירדן או מהלכים דוגמת יוזמת אוסלו - אזכורם בספר סלקטיבי וחשיבותם בניתוח זניחה יחסית.

הספר מדלג על חובת ההסבר מה הוליד אותם ומה היו הגורמים להיווצרותם - הסבר החיוני דווקא נוכח שתלטנותה של האידאולוגיה הלאומית המיליטריסטית. בדומה, הוא אינו מספק הסבר משכנע מדוע התעצמותה של החברה האזרחית בישראל בשנות ה-90 (עמ' 442-454) לא מנעה את התמוטטות הסכמי אוסלו ואת תהליכי הרה-מיליטריזציה שבאו בעקבותיה. קביעתו האפריורית של המחבר כי יכולתם של המנהיגים לחלץ עצמם מלפיתתה של אידאולוגיה זו ולחולל תפניות בתרבות הלאומית, היא מוגבלת עד לא קיימת, מדגישה ביתר שאת את חסרונו של הסבר מספק. זהותו החצויה של הספר בין טקסט סוציולוגי-היסטורי ובין פובליציסטיקה אנטי-מלחמתית, מחלישה אפוא את טיעונו המרכזיים.

זאת העת להעמיק במושג המפתח התיאורטי המוצע בספר. אבן הראשה שעליה ניצבת הפרשנות כולה הוא המושג "לאומיות מיליטריסטית". זהו מושג הנולד מן ההכלאה בין ארבעה מושגים "כבדי משקל": אידאולוגיה, לאומיות, אתניות ומיליטריזם. כל אחד מן המושגים האלה בפני עצמו נושא על כתפיו המשגה עשירה ומחלוקת ענפות בין אסכולות וגישות תיאורטיות שונות, חלקן אף נידונות בספר בהרחבה. השילוב ההיסטורי שנוצר בין ארבעת המושגים הללו בעת המודרנית הוא המאפשר למחבר לטעון לתרומה ייחודית של המושג "לאומיות מיליטריסטית", בהשוואה לתאוריות אחרות שעסקו בזיקה בין המלחמה ובין כינון המדינה והאומה. טענתו היא כי שילוב זה, לא רק שמהווה יסוד מרכזי בבסיס הלאומיות הציונית, אלא שהתניה המיליטריסטית הטבועה בציונות, לא ניתנת להבנה שלמה לא באמצעות גישות רציונליות, ניאוריאליסטיות או ליברליות, וכן לא באמצעות הסברים מטריאליסטיים-כלכליים ואפילו לא באמצעות תיאוריות ביקורתיות לסוגיהן. תחת זאת בן-אליעזר מציע, בדומה

לקונסטרוקטיביזם המוסדי, הסבר תרבותי-פוליטי. לדבריו, הסבר זה מאפשר להבין כיצד נוצרה הבחירה של הציונות הלאומית במלחמה, כיצד בחירה זו הלכה והתמסדה במהלך השנים, נקשרה למבני הכוח, הפכה לאידאולוגיה הגמונית (במשמעותה אצל גראמשי), (גראמשי, 2003) ודחקה גישות חלופיות (ע' 52).

ההסבר התרבותי כמניע בהתמדה את גלגלי המלחמה בישראל אינו חדש בכתובתו של אורי בן אליעזר, אולם בספר הנוכחי הוא מגבש אותו כמטא הסבר המצביע על קשר בל ייפרד, המתקיים בין התרבות הלאומית הציונית ובין המלחמה שהפכה התניה מועדפת ואורח חיים לאומי קבוע. זהו הקשר המתקדם לטעמו "בין אמונות, ערכים, אידאות, נרטיבים, צורות של שיח, זהויות, אופני פעולה מילוליים ולא מילוליים כאחד וייצוגים שונים, ובין האופי שבו כל אלה העצימו סכסוך והביאו למלחמה..." (עמ' 37-38). תפיסת המציאות כאיום ביטחוני מתמיד על הקיום הלאומי, מוגדרת בספר כאידאולוגיה הגמונית במובן שהיא מייצגת מבני כוח ואינטרסים ומשפיעה על כלל הקיום החברתי והפוליטי במשך 100 שנות ציונות בישראל. יתרה מכך, אידאולוגיה זאת שואבת עוצמה וכוח שכנוע ממרכיבי אתניות סימבוליים עתיקי יומין, המאפשרים לאומה היהודית לזכות בבכורה על-פני המדינה המודרנית והחילונית. כאשר מצטרף לכך מאז מלחמת ששת הימים ואילך, גם פאתוס דתי-משיחי, ההולך ומתגבר במהלך השנים, הופכת האידאולוגיה כה רדיקלית, עד שהיא מביאה לפיצולה ולשיסועה של החברה בישראל ולרפיון הממלכתיות. בעזרת המושג "לאומיות מיליטריסטית" מבקש אפוא המחבר לקשר בין המלחמות ובין דינמיקת תהליכי הפנים בחברה ובפוליטיקה הישראלית, להמחיש את מחירה של הבחירה הלא רציונליות בכוח ואף להסביר מדוע מחנה השלום כשל בהעמדת חלופה נגדה.

שאיפה זאת סובלת מקשיים בכמה מישורים. ראשית, למרות שבספר נקובים מחיריה של ההסתמכות הבלעדית על כוח הזרוע, הכרוכים בין היתר באובדן דימויה המוסרי של ישראל נוכח השליטה בעם אחר, בשסע הפוליטי-החברתי המעמיק בין מגזריה ובניוון עתידה, הספר אינו מצליח להעמיד הסבר משכנע מדוע, בוודאי מאז פרוץ האנתפאדה השנייה ב-2000, בחר מרבית הציבור בישראל "לשבת על הגדר" בסוגיית השלום והסתפק בהסדרת הסכסוך ובשמירתו על "אש קטנה". נדמה שהסבר מורכב יותר מזה המוצע באמצעות המושג "לאומיות מיליטריסטית", היה יכול להעניק תובנות עמוקות יותר. למשל, דיון בשאלה כיצד הפך מחנה השלום בישראל מזוהה עם מעמד, מגזר וסטטוס חברתי מסוימים (פלד, 2015), עשוי היה לתרום להבנת הפוליטיזציה והסקטוריאליזציה שעברו בישראל, הן הכמיהה לשלום והן הכפירה בו.

שנית, ברמה המושגית לא לגמרי ברור מהי מידת החידוש, שנושא מושג "הלאומיות המיליטריסטית" ביחס למושגים שקדמו לו. הבולטים שבהם הם מושגי המיליטריזם התרבותי והמיליטריזם הקוגניטיבי (קימרלינג, 1993), מושג הלאומנות (ultranationalism), או מושג הלאומיות האתנית (ethnonationalism) (Leoussi, 2001; Smith, 2009). אלה מושגים שכמוהו נוצרו

בהקשר המדינתי המודרני, והם מכילים בדומה לו שילוב כזה או אחר בין ארבעת היסודות: אידאולוגיה, לאומיות, אתניות ומיליטריזם. המחבר עצמו הכיר בחולשה זאת, ולכן מצא לנכון בפרק הסיכום להתמודד עם השאלה האם כל לאומיות היא בהכרח מיליטריסטית והאם כל מיליטריזם הוא בהכרח לאומי? לטענתו, המיליטריזם אינה נעוץ בעצם רעיון הלאומיות, אלא באופני הגשמתו דרך אתניות סימבולית (במיוחד כזו המיוחסת למקור קמאי דתי-הלכתי), שהיא מטבעה מסתגרת, מדירה ומבקשת בכורה על-פני אתנוס אחרים. הפיכתה להשקפת עולם הגמונית ובלעדית היא המעניקה מעמד בכורה לכוח הצבאי, שבתורו מבטיח את ליבוי אש הסכסוך (עמ' 600-603). ספק רב אם הסבר זה אינו מקבל מענה עלידי המושגים הקודמים, או מצדיק את הצורך במושג החדש.

לבסוף, בן-אליעזר נעזר בהמשגה ובקריטריונים של המלחמות החדשות (Kaldor, 2007) כדי לפרש את האופן שבו "הלאומיות המיליטריסטית" באה לידי ביטוי במלחמות ישראל בשני העשורים האחרונים. לא רק שההמשגה "מלחמות חדשות" משמשת כיום קטגוריית אב להסברים מגוונים, שרק חלקם מתכתבים עם גישות תרבותיות, אלא שדווקא מאפיין מרכזי אחד של המלחמות החדשות - ההיברידיות - שיכול היה להשלים ולחזק את התזה המוצעת בספר, לא קיבל תשומת לב מספקת. הספר היטיב להצביע על האתיקה האינסטרומנטלית שאימץ הצבא ביחס לסכסוך בעשורים האחרונים (ע' 464), אך נמנע מלפרש אותה כמנגנון פעולה היברידי - כזה שהציע למדינת ישראל ולחברה הישראלית את מצב ה"לימבו" בן הכלאיים, המאופיין כמצב של מיליטריזציה גוברת, בחסות ניאו-ליברליזם כלכלי (Mabee, 2009, pp. 88-122), מצב שבו אמנם הסכסוך עצמו לא נפתר, אך המלחמה מוסדרת בהתפרצויות קצרות לפרקים ובאינטנסיביות נמוכה יחסית. ההיברידיות מְחַקֶּה את ההבחנה שהייתה מקובלת במלחמות המודרניות, בין זמן שלום ובין זמן מלחמה, הפכה את המלחמה לצל המלווה בקביעות את השגרה היומיומית (Nordin & Oberg, 2015), אך בה בעת, ברמת התודעה הציבורית, נפרמה התלות בין הצורך לסיים את מצב המלחמה, ובין היכולת להמשיך לקיים שגרת חיים אזרחית וכלכלית "נורמלית" (Niva, 2013). בעידן הגמוניית השוק הגלובלי, להסבר התרבותי חובר אפוא הסבר מטריאלי-כלכלי, אשר השילוב בין שניהם הוא המכונן גרסה חדשה של לאומיות - אתנרמיליטריסטית ובה בעת נאור ליברלית. מחיר הברית בין הלאומיות האתנרמיליטריסטית, ובין הנאורליברליזם הכלכלי, ניכר בירידת קרנה של אופציית השלום מסדר היום הציבורי ובהיחלשותו של המחנה הליברלי שתמך בה. מורכבות זו נפקדת מפרקיו החותמים של הספר.

עוד ראוי להזכיר כי בספר מצוינות שתי תופעות נוספות בעלות חשיבות, אף שתרומתן לניתוח אינה ממוצה: התופעה ראשונה נוגעת לעמימות ההנחיות המדיניות, שהפכה טבע שני בענייני ביטחון בקרב הדרג הנבחר בישראל. בספר הכותב מתאר כיצד שימשה עמימות זאת להגשמת יעדיה של "הלאומיות המיליטריסטית" בנושא התיישבות, הרחבת הטריטוריה הלאומית

וטיהורה האתני. ואולם מבין השורות היה מעניין לא פחות לראות כיצד הפוליטיקה המוסדית והפנימית של הצבא התערבה, כדי למנף או להגביל עמימות זו בתקופות שונות (גרינברג, 2008) וכיצד בתורה, הביאה עצם התערבות זו לשינוי במפלס "הלאומיות המיליטריסטית". התרומה השנייה הקשורה אף היא לפוליטיקה המוסדית של הצבא, נוגעת לאופן שבו "הלאומיות המיליטריסטית" מבטיחה את מעמדו הנישא של הצבא בישראל ומייתרת את הצורך בפרטוריאניזם.

לסיום, הספר הוא חיוני ובעל ערך רב בארון הספרים העוסק בתולדות המדינה ובעתידה. אין בו חידושים תיאורטיים או היסטוריים דרמטיים, אך עניין זה דווקא מקשה על הכחשת פרוגרמת התוכחה המוצעת על-ידו ומונע בריחה והטלת אשמת המלחמה על אחרים. זהו ספר המחייב חשבון נפש לאומי, בקרב אזרחים מן השורה, חוקרי מלחמה וחברה ואף בקרב מנהיגים, בשאלת אחריותם לכך ש"אין חדש תחת השמש". זוהי תרומתם לכך שפעולות התגמול, שאותן כינה משה דיין "פעולות צבאיות בימי שלום" (ע' 252) שבות וניצבות 60 שנה מאוחר יותר לפתחנן, בדמות המב"ם של המאה ה-21.

מקורות

- בן-אליעזר, אורי. 2017. סוציולוגיה של "אין מלחמה" בישראל. *מגמות*, נא(2): 115–142.
- בן-אליעזר, אורי. 2012. *מלחמותיה החדשות של ישראל: הסבר סוציולוגי היסטורי*. אוניברסיטת תל אביב, ההוצאה לאור ע"ש חיים רובין.
- בן-אליעזר, אורי. 1995. *דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956*. דביר.
- גראמשי, אנטוניו. 2003. *על ההגמוניה: מתוך מחברות הכלא*. (תרגום: אלון אלטרס). רסלינג.
- גרינברג, לב. 2008. דמוקרטיה כובשת: התפקיד הפוליטי של הצבא במשטר הדואלי של ישראל. *סוציולוגיה ישראלית*, ט (2): 297 – 323.
- לוי, יגיל. 2010. *מי שולט על הצבא: בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות*. מאגנס.
- פלד, יואב. 2015. מורשת שרון. *המרחב הציבורי*, 9: 9-30.
- קימרלינג, ברוך. 1993. מיליטריזם בחברה הישראלית. *תיאוריה וביקורת*, 4: 123-140.
- רז, אדם. 6 יוני 2019. "מלחמה במקום שלום": הספר הזה טוען שישראל סרבנית שלום. הוא טועה. *הארץ*. <https://www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-REVIEW-1.7331935>
- Burawoy, Michael. 2005. For public sociology. *American sociological review*, 70 (1): 4-28.
- Kaldor, Mary. 2007. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. 2 nd edition. Stanford University Press.

- Leoussi, Athena S. 2001. *Encyclopedia of Nationalism*. Transaction Publishers.
- Levy, Yagil. 2015. Time for critical military sociology. *Res Militaris* 5(2): 1-8.
- Mabee, Bryan. 2009. *The globalization of security: State power, security provision and legitimacy*. Palgrave Macmillan.
- Niva, Steven. 2013. Disappearing violence: JSOC and the Pentagon's new cartography of networked Warfare. *Security Dialogue*, 44(3): 185 – 202.
- Nordin, Astrid H.M., & Oberg, Dan .2015. Targeting the ontology of war: From Clausewitz to Baudrillard. *Millennium Journal of International Studies*, 43(2): 392 – 410.
- Smith, Anthony D. 2009. *Ethno-symbolism and nationalism: A cultural approach*. Routledge.